

Postmaterialisme en stemgedrag

P.G.J. Hendriks Vettehen*

Summary

Postmaterialism and voting

In this article we argue that – as contrasted with recent findings – postmaterialism plays an important role in voting behaviour. We show that during the period of economic recession between 1977 and 1986 socio-economic left-right views tend to become a more accurate predictor of voting behaviour than the socio-cultural libertarian-authoritarian views do. The 'scarcity hypothesis' very well explains this finding: one may speak of a tendency toward materialistic voting as a consequence of economic decline. However, we have to reject the 'socialization hypothesis' when adopting this explanation.

1. Inleiding

Door een recent artikel van Middendorp (1989) heeft de discussie over ideologische determinanten van stemgedrag een nieuwe impuls gekregen. Middendorp brengt een belangrijke verbetering aan in het model van Van der Eijk en Niemöller (1986) die links-rechts zelfplaatsing en postmaterialisme als determinanten van stemgedrag hebben vergeleken en vonden dat links-rechts zelfplaatsing veruit het sterkst van invloed is op de partijkeuze. Middendorp stelt hier tegenover dat links-rechts zelfplaatsing geen inhoudsvaliditeit bezit, omdat ze geen eenduidige inhoudelijke betekenis heeft (zie ook Klingemann,

* Drs. Paul Hendriks Vettehen is verbonden aan het instituut voor Massacommunicatie van de Katholieke Universiteit Nijmegen. De auteur dankt Dr. L.B. van Snippenburg voor diens commentaar op eerdere versies van dit artikel.

1982 en Inglehart, 1983). Hij toont dit aan door te laten zien dat links-rechts zowel een conglomeraat van opvattingen op sociaal-economisch gebied voor kan stellen (met name ten aanzien van inkomensnivellering en overheidsbemoeienis met het bedrijfsleven) als van opvattingen op sociaal-cultureel gebied (met name ten aanzien van ethische kwesties, traditionele gezagsstructuren en rolpatronen). In het eerste geval spreekt Middendorp van een sociaal-economische links-rechts dimensie, in het tweede van de dimensie libertair-autoritair. Deze twee dimensies blijken vervolgens goed te voldoen als ideologische determinanten van stemgedrag.

Buiten deze verbetering probeert Middendorp om een alternatief te vinden voor de rol die de variabele postmaterialisme in het model van Van der Eyk en Niemöller speelt. De resultaten van deze poging zijn voor zover het de rol van postmaterialisme betreft echter teleurstellend. Hij concludeert daarom dat deze dimensie als verklaring van stemgedrag niet zo relevant is. Dit is een opvallende conclusie omdat de laatste jaren de materialisme-postmaterialisme tegenstelling steeds meer als een nieuwe ideologische dimensie wordt beschouwd waarlangs partijen kunnen worden onderscheiden (voor een recent voorbeeld zie Knutsen, 1988).

Volgens dergelijke 'realignment' theorieën neemt het belang van de traditionele religieuze en de klassegebonden links-rechts scheidslijnen voor partijkeuze geleidelijk af terwijl het belang van postmaterialisme als nieuwe dimensie toeneemt. De resultaten van zowel Middendorp als Van der Eyk en Niemöller doen afbreuk aan deze prominente rol van postmaterialisme. De vraag die de laatstgenoemden al stelden, blijft zodoende belangrijk: is postmaterialisme geen relevante factor bij partijkeuze of is het begrip niet op de juiste wijze ge-operationaliseerd?

In dit onderzoek gaan we op deze vraag in. We formuleren een alternatief model ter verklaring van stemgedrag waarin aan het begrip postmaterialisme de rol is toebedeeld die het op grond van Ingleharts hypothesen (1977) toebehoort. Tenslotte testen we dit model met behulp van gegevens uit de Nationaal Kiezers Onderzoeken '77 tot en met '86.

2. De betekenis van postmaterialisme voor stemgedrag

Een van de aantrekkelijke zijden van Ingleharts postmaterialismethese is, dat de twee stellingen waarop zij berust ook zonder uitvoerige kennis van hun achtergronden in de psychologie en economie (1977, 1987) duidelijk zijn te maken. Beide stellingen zijn namelijk eenvoudig en voor de hand liggend:

1. In een situatie van algemene schaarste kennen mensen de hoogste prioriteit

toe aan eerste levensbehoeften. Als in deze noden is voorzien, verleggen zij de prioriteit naar meer niet-materiële zaken. De prioriteit leggen bij niet materiële zaken noemt Inglehart postmaterialisme;

2. Zijn mensen door de schaarste-situatie in hun jeugd eenmaal materialistisch of postmaterialistisch georiënteerd, dan blijft deze oriëntatie hun gehele verdere leven relatief constant, ongeacht eventuele veranderingen in hun sociaal-economische situatie.

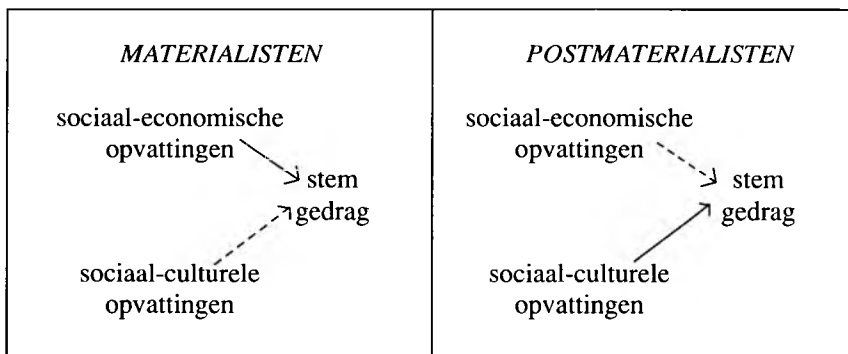
De eerste stelling staat bekend onder de naam 'schaarste-hypothese', de tweede onder de naam 'socialisatie-hypothese'.

Vertaald naar het politieke leven betekent de eerste hypothese onder meer, dat in een periode van economische crisis een materialistische oriëntatie overheerst: onderwerpen als economische groei, werkgelegenheid, overheidsuitgaven en de verdeling van deze schaarse zaken bepalen de politieke agenda. Zijn er in zo'n periode verkiezingen, dan ligt de veronderstelling voor de hand dat opvattingen ten aanzien van deze kwesties een overheersende invloed hebben op het stemgedrag. Met het overwinnen van de crisis worden echter de minder materialistische onderwerpen als politieke inspraak, ethische kwesties evenals emancipatoire kwesties met betrekking tot vrouwen, etnische minderheden en jongeren relatief belangrijker. Ook hier veronderstellen we dat in een dergelijke situatie opvattingen over deze sociaal-culturele onderwerpen bij verkiezingen sterk van invloed worden op het stemgedrag. Kortom: er vindt een periodieke wijziging in prioriteiten plaats, afhankelijk van de actuele sociaal-economische situatie.

Volgens de socialisatie-hypothese leiden veranderende sociaal-economische omstandigheden echter voornamelijk onder jongeren tot een wijziging in prioriteiten. Omdat deze pas geleidelijk tot het electoraat toe treden en de ouderen daar geleidelijk uit verdwijnen, duurt het enige tijd voordat opvattingen over nieuw opkomende issues het stemgedrag van de bevolking als geheel waarneembaar gaan beïnvloeden. Hier is dus geen sprake van een directe wijziging, een zogenaamd periode-effect, maar van een wijziging die gebaseerd is op populatievervanging, een zogenaamd cohorteffect.

In deze uitleg van Ingleharts hypothesen is postmaterialisme geen determinant van stemgedrag. Dat wil zeggen, op grond van een postmaterialistische oriëntatie kunnen we geen partijkeuze voorspellen. Toch blijkt het begrip wel degelijk een rol te spelen bij stemgedrag. Het geeft namelijk de mate weer waarin opvattingen op sociaal-economisch, respectievelijk sociaal-cultureel gebied van invloed zijn op stemgedrag. Zo laten postmaterialisten opvattingen op sociaal-cultureel gebied (bijvoorbeeld over abortus) zwaarder meewegen bij hun partijkeuze dan opvattingen op sociaal-economisch gebied (bijvoorbeeld over inkomensnivellering). Bij materialisten doet zich het tegengestelde

verschijnsel voor. In figuur 1 zien we deze rol van postmaterialisme geïllustreerd, waarbij ter vereenvoudiging de mogelijke effecten van relevante achtergrondvariabelen niet zijn opgenomen.

Figuur 1. Stemgedrag bij materialisten en postmaterialisten

Flanagan (1987), die een dergelijke zienswijze naar voren heeft gebracht, maakt ter verduidelijking onderscheid tussen waardeprioriteiten (value-priorities) en waardevoorkeuren (valuepreferences). Waardeprioriteiten geven alleen aan hoe belangrijk men een onderwerp vindt, waardevoorkeuren spreken een concrete houding uit ten aanzien van zo'n onderwerp. Postmaterialisme vertegenwoordigt een waardeprioriteit: het geeft aan in hoeverre waardevoorkeuren op sociaal-economisch dan wel sociaal-cultureel gebied belangrijk zijn voor bijvoorbeeld stemgedrag.

Een aardig aspect van een op deze wijze voorgestelde rol van postmaterialisme bij stemgedrag is, dat ze goed valt in te passen in het model van Middendorp. Diens links-rechts dimensie en libertair-autoritair dimensie bevatten namelijk de belangrijkste tegenstellingen in waardevoorkeuren op sociaal-economisch respectievelijk sociaal-cultureel gebied. In het volgende proberen we daarom de door ons voorgestelde rol van postmaterialisme in een model zoals dat van Middendorp aannemelijk te maken.

3. De operationalisatie van postmaterialisme

Inglehart operationaliseert de tegenstelling materialisme-postmaterialisme door middel van een batterij van twaalf doelstellingen, die volgens hem algemeen als wenselijk worden beschouwd. Zes van deze doelstellingen represen-

teren materialistische doelen, zes postmaterialistische. Aan respondenten verzoekt hij om een zekere volgorde van belangrijkheid aan te brengen in de twaalf doelstellingen. Uit de volgorde leidt hij vervolgens de mate van (post)materialisme af.¹

Deze operationalisering is in de loop der jaren meerdere malen voorwerp van discussie geweest.² We geven hier slechts de kritiek van Flanagan (1982, 1987) weer omdat deze belangrijke gevolgen heeft voor de toetsing van het zojuist besproken model. Flanagan's voornaamste kritiek is dat de lijst van doelstellingen meerdere items bevat, die door respondenten als tegengestelden worden geïnterpreteerd. Hij noemt met name doelstellingen die op orde en zekerheid duiden versus doelstellingen die op inspraak en vrijheid van meningsuiting duiden. Deze beide clusters representeren volgens hem de twee polen van de dimensie libertair-autoritair. Respondenten die items van de ene soort als belangrijke doelstellingen noemen, zullen items van de andere soort daardoor zeer zelden als belangrijke doelstellingen noemen. De post-materialisme-schaal meet zodoende naast de tegenstelling materialisme-postmaterialisme ook de tegenstelling libertair-autoritair.

Het door Flanagan genoemde probleem hangt samen met Ingleharts keuze om respondenten doelstellingen te laten ordenen in plaats van neutraal geformuleerde problemen. Hij vraagt bijvoorbeeld niet hoe belangrijk men het probleem 'meer of minder politieke inspraak van burgers' vindt, maar hoe belangrijk men het vindt 'de politieke inspraak van burgers te vergroten'. Aan de strategie van het ordenen van doelstellingen om de mate van (post)materialisme vast te stellen, ligt echter de veronderstelling ten grondslag dat deze doelstellingen door iedereen worden gesteund. Alleen dan zegt de volgorde van de doelstellingen daadwerkelijk iets over de prioriteit die men aan de problemen toekent.

Helaas is aan deze veronderstelling niet voldaan. Verschillende bevolkingsgroepen kunnen immers geheel andere ideeën hebben over de mate waarin doelstellingen moeten worden gerealiseerd. Dit kan tot gevolg hebben, dat respondenten een bepaalde doelstelling op het ene moment zeer aanvaardbaar vinden, maar enige tijd later absoluut niet meer omdat zij de doelstelling precies in de mate gerealiseerd vinden, waarin deze volgens hen moest worden gerealiseerd. Zo zal in een dictatuur het doel 'de politieke inspraak van burgers te vergroten' vrijwel algemeen worden aanvaard. Op het moment dat de dictatuur door een parlementaire democratie is vervangen, zullen grote groepen van de bevolking verdere vergroting van de politieke inspraak afkeuren uit vrees dat het land daardoor onbestuurbaar wordt. Andere groepen zullen daarentegen de doelstelling blijven steunen, bijvoorbeeld om zo de weg vrij te maken naar een basisdemocratie.

Nu niet alle doelstellingen in Ingleharts vragenbatterij onomstreden blijken, wordt ook de door Flanagan gevonden negatieve samenhang tussen libertaire doelstellingen enerzijds en autoritaire anderzijds begrijpelijk. In een situatie waarin iedereen beide soorten doelstellingen steunt, kunnen we moeilijk spreken van doelstellingen die als tegengesteld worden ervaren. Omdat ze echter niet algemeen aanvaard zijn, is het mogelijk dat er een patroon ontstaat zoals dat wat Flanagan beschrijft: mensen steunen de ene soort doelen wel, maar de andere soort juist niet. Dat komt vervolgens tot uitdrukking in de ordening van de doelstellingen.

Concluderend stellen we vast dat de 12-item batterij van Inglehart behalve de tegenstelling materialisme-postmaterialisme ook de tegenstelling libertarisme-autoritarisme meet. Omdat in het door ons voorgestelde model ter verklaring van stemgedrag beide tegenstellingen een rol spelen, is deze operationalisering van postmaterialisme in ieder geval voor de evaluatie van ons model ongeschikt.

4. Het onderzoeksontwerp

Een eenvoudige manier om ons model te toetsen, is om eerst de onderzoekspopulatie in materialisten en postmaterialisten te splitsen en vervolgens na te gaan of materialisten inderdaad vooral op grond van sociaal-economische links-rechts opvattingen kiezen terwijl postmaterialisten meer op grond van sociaal-culturele opvattingen kiezen. Helaas ontbreekt door de invaliditeit van de bekende postmaterialisme meting een geschikt criterium om beide categorieën te onderscheiden. We volgen daarom een andere onderzoeksstrategie.

Allereerst kiezen we een longitudinaal ontwerp. We richten ons daartoe op de jaren 1977-1986, een periode die wordt gekenmerkt door het definitief doorzetten van een economische recessie na de tweede oliecrisis en de politieke reactie daarop in de vorm van bezuinigingsmaatregelen. Binnen deze periode zoeken we naar trends in effecten van zowel links-rechtse als libertair-autoritaire opvattingen op stemgedrag.³ In termen van ons model betekent dit dat we trends zoeken naar materialistisch dan wel postmaterialistisch stemgedrag. Als controle-variabelen voeren we in vergelijking met Middendorp alleen de achtergrondvariabelen op die in Middendorps model een direct effect op stemgedrag bleken te hebben, te weten (subjectieve) sociale klasse, inkomen en religie.⁴ Verder laten we ook de bij Middendorp interveniërende variabele links-rechts zelfplaatsing achterwege.⁵

Indien we trends naar materialistisch dan wel postmaterialistisch stemgedrag vaststellen, analyseren we vervolgens deze trends op leeftijds-, periode- en co-

horteffecten. We kunnen ons zo een indruk verschaffen in hoeverre deze trends volgens Ingleharts stellingen te verklaren zijn uit sociaal-economische trends.⁶ Indien een dergelijke verklaring mogelijk blijkt, hebben wij daarmee een belangrijke aanwijzing gevonden om te veronderstellen dat we terecht van post-materialistisch stemgedrag spreken en dat postmaterialisme wel degelijk een betekenisvolle rol speelt bij stemgedrag.

5. Operationalisatie

De gebruikte gegevens zijn afkomstig uit de Nationaal Kiezers Onderzoeken van 1977, 1981, 1982 en 1986.⁷ We geven hier kort de operationalisatie van de variabelen die naast postmaterialisme van belang zijn, te weten leeftijd, stemgedrag, links-rechts en libertair-autoritair, sociaal economische status, inkomen en religie.

Leeftijd: leeftijd in jaren.

Stemgedrag: stemgedrag bij meest recente verkiezingen, gerepresenteerd door de gemiddelde links-rechts scores van de partijaanhangers. Deze variabele bevat de gemiddelde scores van 10 categorieën kiezers, namelijk van degenen die stemmen op PVDA, CDA, VVD, D66, SGP, GPV, RPF (vanaf 1981) PPR, PSP en CPN. Respondenten die niet in een van deze categorieën vallen zijn van de analyse buitengesloten.

Links-rechts en libertair-autoritair: als indicator voor de links-rechts dimensie gebruiken we de houding van de respondent voor of tegen het verkleinen van de inkomensverschillen, bij elk NKO gemeten op een 7-punts schaal. Als indicator voor de libertair-autoritair dimensie gebruiken we de houding voor of tegen abortus, eveneens bij elk onderzoek gemeten op een 7-punts schaal. Bij gebrek aan bruikbare schalen voor beide dimensies is het gebruik van deze items een acceptabel alternatief omdat ze de tegenstellingen links-rechts en libertair-autoritair inhoudelijk redelijk weerspiegelen.

(Subjectieve) sociaal economische status (SES): de variabele SES is in alle gebruikte NKO's gemeten op een 5-punts schaal, lopend van hogere klasse (1) tot gewone arbeidersklasse (5).

Inkomen: inkomen is in elk van de onderzoeken gemeten op een schaal lopend van 1 tot 12. De precieze grenzen tussen de categorieën zijn in de loop der jaren enigszins verschoven.

Religie: in de NKO's vanaf 1981 wordt in één item gevraagd of men zich als lid van een bepaalde godsdienst of gezindte beschouwt en zo ja, van welke. In

het NKO van 1977 zijn deze vragen gescheiden. Wij hanteren voor elk onderzoek de dichotomie wel/geen lid.

6. Analyse

We sporen trends op in de effecten van links-rechts en libertair-autoritair op stemgedrag met behulp van de ongestandaardiseerde b-coëfficiënt uit multiple regressie. In tabel 1 vinden wij voor alle vier de meetmomenten de b-coëfficiënten van links-rechts en libertair-autoritair (afhankelijke variabele: stemgedrag), uitgesplitst naar een viertal leeftijdscategorieën⁸ en gecontroleerd voor de variabelen SES, inkomen en religie.

Tabel 1. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten voor links-rechts en libertair-autoritair (afhankelijke variabele: stemgedrag) per leeftijdscategorie voor de jaren 1977, 1981, 1982 en 1986, gecontroleerd voor SES, inkomen en religie

Leeftijd	Waardedimensie	1977	1981	1982	1986
18-29 jaar	links-rechts	-.27	-.31	-.42	-.38
	libertair-autoritair	-.19	-.25	-.18	-.14
30-44 jaar	links-rechts	-.22	-.33	-.33	-.34
	libertair-autoritair	-.16	-.17	-.19	-.21
45-59 jaar	links-rechts	-.04*	-.19	-.30	-.30
	libertair-autoritair	-.32	-.28	-.17	-.16
60 jaar en ouder	links-rechts	-.16	-.15	-.25	-.27
	libertair-autoritair	-.30	-.28	-.24	-.23
Totaal	links-rechts	-.19	-.26	-.32	-.32
	libertair-autoritair	-.25	-.24	-.21	-.20
N of cases		774	1006	976	898
R-kwadraat		.32	.43	.38	.41

(* = T niet significant op .05 niveau)

Allereerst bezien we de in tabel 1 weergegeven verbanden door de jaren heen. Het effect van links-rechts opvattingen op stemgedrag neemt tussen 1977 en 1986 binnen alle leeftijdscategorieën duidelijk toe. Voor het effect van libertair-autoritaire opvattingen is het patroon wat gedifferentieerder. Binnen de meeste leeftijdscategorieën neemt het effect van deze opvattingen op stemge-

drag af, voor één categorie (30-44 jaar) is sprake van een, zij het geringe, toename. Beschouwen we beide trends samen, dan kunnen we stellen dat het effect van links-rechts opvattingen op stemgedrag tijdens de onderzochte periode duidelijk toeneemt ten opzichte van dat van libertair-autoritaire opvattingen. In termen van ons model is er sprake van een vrij algemene trend naar materialistisch stemgedrag.

We kunnen deze trend uitleggen als een cohorteffect of als een periodeeffect. Volgens de eerste uitleg zijn oudere generaties door de ervaringen in hun jeugdjaren minder materialistisch georiënteerd dan jongere. Bij elke nieuwe verkiezing treden weer nieuwe, meer materialistisch georiënteerde geboortecohorten tot het electoraat toe terwijl de meest postmaterialistisch georiënteerde cohorten uitsterven. De bevolking als geheel gaat daardoor materialistischer stemmen.

Probleem bij deze uitleg is dat we voor de langdurige periode van voorspoed voorafgaand aan de economische recessie volgens de schaarste- en socialisatiehypothese een trend naar postmaterialistisch stemgedrag verwachten. Omdat de trend naar materialistisch stemgedrag zich ook en zelfs het meest nadrukkelijk onder de oudste leeftijdscategorieën voordoet, impliceert de uitleg met behulp van een cohorteffect dat een dergelijke trend al enige decennia aanwezig is. Dit is het tegengestelde van de trend naar postmaterialistisch stemgedrag die we op grond van Ingleharts theorie zouden mogen verwachten. De uitleg met behulp van een periodeeffect ligt daarentegen volledig in de lijn van de schaarste-hypothese. Volgens deze redenering reageert het gehele electoraat tijdens de periode van recessie door waarde-prioriteiten in meerdere of mindere mate bij te stellen in de richting van een sterker materialisme. Dit uit zich onder meer in een toename van materialistisch stemgedrag.

Een tweede analyse van tabel 1 betreft die per jaar apart. We zien hier op elk van de vier meetmomenten vergelijkbare patronen: hoe ouder de (sub)populatie, des te sterker wordt het effect van libertair-autoritair op stemgedrag en des te zwakker wordt dat van links-rechts. Dat wil zeggen hoe ouder de (sub)populatie, des te postmaterialistischer ze stemt.

Ook dit resultaat is voor tweërlei uitleg vatbaar. Ten eerste kunnen we weer uitgaan van een cohorteffect. Aan deze uitleg is echter hetzelfde bezwaar verbonden als hetgene dat we zojuist beschreven. De andere uitleg, die dit bezwaar niet kent, gaat uit van een leeftijdseffect: de invloed van sociaal-economische opvattingen op stemgedrag wordt minder naarmate mensen ouder worden, terwijl die van libertair-traditionele opvattingen toeneemt.

Uit de eerste twee analyses blijkt dat aan een verklaring van de gevonden trends volgens zowel de schaarste- als de socialisatiehypothese zware consequenties zijn verbonden. Op basis van de socialisatiehypothese moeten we dan

immers aannemen dat oudere mensen in een postmaterialisme bevorderende tijd zijn opgegroeid en daarom nu een sterker postmaterialistisch stemgedrag vertonen. Omdat deze oudere mensen juist in een economisch minder voorspoedige tijd zijn opgegroeid, is een dergelijk cohorteffect in tegenspraak met verwachtingen volgens de schaarste-hypothese. Wie deze verklaring accepteert, verwijst daarmee Ingleharts hele theorie naar de prullenmand.

Een verklaring van de gevonden trends met een combinatie van periode- en leeftijdseffecten is daarentegen minder strijdig met deze theorie. We veronderstellen dan ten eerste dat (volgens de schaarstehypothese) mensen ten gevolge van de economische recessie meer op grond van hun sociaal-economische links-rechts opvattingen gaan stemmen dan op grond van hun libertair-autoritaire opvattingen. Ten tweede veronderstellen we dat mensen minder materialistisch stemgedrag gaan vertonen naarmate ze ouder worden. Wie deze verklaring aanneemt, verworpt alleen de socialisatiehypothese. Een belangrijk deel van Ingleharts boodschap, de schaarstehypothese, blijft dan echter onaangetast.

Vanuit onze onderzoeksdoelstelling – aannemelijk maken dat het postmaterialisme begrip mogelijk toch een rol speelt bij stemgedrag – gaan wij voorlopig uit van deze laatste verklaring. Om meer zicht op de aannemelijkheid hiervan te verkrijgen, volgen we tenslotte (in tabel 2) een aantal leeftijdscohorten door de tijd.⁹ Als de door ons aangehouden verklaring de juiste is, dan moet er binnen de cohorten een patroon aan te wijzen zijn dat zich met behulp van leeftijds- of periodeëffecten laat verklaren.

Uit tabel 2 blijkt dat zich onder cohorten 1, 4 en 5 in vrij sterke mate een trend naar materialistisch stemgedrag voordoet. Bij de cohorten 2 en 3 is dit echter nauwelijks het geval, omdat naast het effect van links-rechts op stemgedrag ook het effect van libertair-autoritair toeneemt. Wanneer we deze gedeeltelijke trend naar materialistisch stemgedrag uitleggen als een leeftijdseffect, stellen we dat binnen de jongste én oudste cohorten mensen blijkbaar materialistischer gaan stemmen omdat ze ouder worden. Aan deze uitleg kleven echter tenminste twee bezwaren. Allereerst blijft het volledig onduidelijk waarom de gevolgen van een dergelijke ‘natuurlijke’ levenscyclus zich binnen sommige cohorten wel en binnen andere niet zouden manifesteren. Ten tweede staat dit leeftijdseffect lijnrecht tegenover het leeftijdseffect waar we bij de vorige analyse van uit gingen. We stelden daar immers dat mensen juist minder materialistisch gaan stemmen naarmate ze ouder worden.

We geven er om deze redenen de voorkeur aan tabel 2 uit te leggen met behulp van hetzelfde periodeëffect dat we in de eerste analyse ook noemden: als gevolg van de economische recessie vindt over het algemeen een verlegging van waardeprioriteiten plaats in de richting van een sterker materialisme. We

Tabel 2. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten voor links-rechts en libertair-autoritair (afhankelijke variabele: stemgedrag), per leeftijdscohort voor de jaren 1977, 1981, 1982 en 1986, gecontroleerd voor SES, inkomen en religiositeit

	1977	1981	1982	1986
cohort 1 leeftijd:		(18-21)	(19-22)	(23-26)
links-rechts	–	–.22	–.43	–.41
libertair-autoritair	–	–.27	–.09*	–.11
cohort 2 leeftijd:	(18-29)	(22-33)	(23-34)	(27-38)
links-rechts	–.27	–.32	–.42	–.34
libertair-autoritair	–.19	–.19	–.26	–.24
cohort 3 leeftijd:	(30-44)	(34-48)	(35-49)	(39-53)
links-rechts	–.22	–.33	–.29	–.27
libertair-autoritair	–.16	–.20	–.16	–.23
cohort 4 leeftijd:	(45-59)	(49-63)	(50-64)	(54-68)
links-rechts	–.04*	–.18	–.29	–.35
libertair-autoritair	–.32	–.27	–.21	–.15
cohort 5 leeftijd:	(60- +)	(64- +)	(65- +)	(69- +)
links-rechts	–.16	–.14	–.23	–.34
libertair-autoritair	–.30	–.30	–.21	–.21

(* = T niet significant op .05 niveau)

moeten hier dan direct aan toevoegen dat deze reactie op de economische recessie nogal gedifferentieerd is: het zijn voornamelijk degenen die in 1977 nog late tieners waren (cohort 1) evenals degenen die toen de 45 jaar waren gepasseerd (cohorten 4 en 5) die als reactie op de recessie een materialistischer stemgedrag gingen vertonen.

Geheel vreemd is dit niet. Beide delen van de bevolking bestaan grotendeels uit economisch niet-actieven. Juist deze economisch niet-actieve mensen hebben de gevolgen van de economische neergang sterk ondervonden. Op de mogelijkheid van een reactie onder jongeren in de richting van onder meer materialisme is reeds vaker gewezen (Heunks, 1988; Van Snippenburg & Hendriks Vettehen, 1990). Nieuw in het voorliggende resultaat is vooral, dat blijkbaar ook ouderen een toenemend materialistisch stemgedrag zijn gaan vertonen.

7. Conclusie

In dit artikel hebben we zowel de relevantie van postmaterialisme voor stemgedrag als de operationalisering van postmaterialisme aan de orde gesteld. Over beide problemen valt aan de hand van het voorgaande iets te zeggen.

1. De relevantie van postmaterialisme voor stemgedrag. Uit de analyses blijkt:
 - a. dat in de periode 1977-1986 het effect van sociaal-economische links-rechts opvattingen op stemgedrag toeneemt terwijl dat van libertair-autoritaire opvattingen binnen de meeste leeftijdscategorieën afneemt;
 - b. dat in elk van de onderzochte jaren het effect van links-rechts opvattingen op stemgedrag relatief kleiner is onder de oudere leeftijdscategorieën dan onder de jongere terwijl dat van libertair-autoritaire opvattingen juist relatief groter is onder de oudere leeftijdscategorieën;
 - c. dat in de periode 1977-1986 de combinatie toenemend effect van links-rechts op stemgedrag en afnemend effect van libertair-autoritair zich voornamelijk manifesteert onder de cohorten die in 1977 14-17 jaar of 45 jaar en ouder waren.

We kunnen deze trends verklaren met een combinatie van twee effecten: een leeftijds- en een (partieel) periodeëffect. Volgens het leeftijdseffect laten kiezers naarmate ze ouder worden, sociaal-economische links-rechts opvattingen steeds minder een rol spelen bij hun partijkeuze dan libertair-autoritaire opvattingen. Volgens het (partieel) periodeëffect reageert het Nederlandse electoraat op de economische recessie aan het eind van de jaren zeventig overeenkomstig Ingleharts schaarstehypothese: sociaal-economische links-rechts opvattingen gaan als gevolg van de crisis in toenemende mate het stemgedrag bepalen in vergelijking met libertair-autoritaire opvattingen. De mate waarin dit gebeurt varieert echter. Volgens deze verklaring kunnen we wel degelijk spreken van materialistisch en postmaterialistisch stemgedrag.

Een tweetal kanttekeningen is hierbij op zijn plaats. Ten eerste houdt acceptatie van deze verklaring, zoals we hebben gezien, verwerping van de socialisatiethese in. Ten tweede blijkt onze verklaring van de gevonden trend niet de enig mogelijke te zijn. We hebben bijvoorbeeld gezien dat we twee van de gevonden trends kunnen verklaren met een cohorteffect dat Ingleharts' hele theorie op zijn kop zet. Zolang de keuze voor een dergelijke redenatie niet door nader onderzoek wordt ondersteund, blijft de verklaring volgens de schaarstehypothese echter een reële optie. De stelling dat postmaterialisme geen rol van betekenis speelt bij stemgedrag, is dus op zijn minst voorbarig.

2. De operationalisatie van postmaterialisme. Zowel Van der Eijk en Niemöller

(1986) als Middendorp (1989) concluderen dat postmaterialisme – gemeten met Ingleharts vragenbatterij – nauwelijks relevant blijkt voor stemgedrag. Wij komen daarentegen zonder gebruik van deze vragenbatterij tot resultaten die alle ruimte openlaten voor een verklaring van stemgedrag via postmaterialisme. Eén oorzaak hiervan ligt uiteraard in de plaats die wij postmaterialisme in het model geven. Een andere oorzaak kan echter zeer wel in het feit liggen dat wij door de verwevenheid van Ingleharts vragen met libertair-autoritaire opvattingen waren gedwongen om het model te toetsen zonder deze operationalisatie te gebruiken.¹⁰ De uitkomsten van dit onderzoek vormen daarom, los van de aangehaalde kritiek van Flanagan, eens te meer aanleiding om de bruikbaarheid van de twaalf-item batterij als operationalisering van postmaterialisme te heroverwegen.

Noten

1. De zes postmaterialistische doelstellingen zijn: de politieke inspraak van burgers vergroten; de vrijheid van meningsuiting beschermen; de mensen meer inspraak geven bij beslissingen op het werk en in hun woonplaats; proberen onze steden en ons platteland te verfraaien; streven naar een vriendelijker en minder onpersoonlijke samenleving; streven naar een samenleving waarin ideeën belangrijker zijn dan geld. De zes materialistische doelstellingen zijn: de orde in dit land handhaven; prijsstijgingen tegengaan; een hoge mate van economische groei handhaven; zorgen voor een sterk leger in Nederland; een stabiele economie handhaven; de strijd tegen de misdaad. Voor de constructie van de postmaterialisme typologie, zie o.a. Inglehart, 1977 en Van Deth, 1984.
2. De voornaamste discussiepunten betreffen de onderliggende structuur van de items en het probleem ordenen versus waarderen van de items. Voor een bijdrage waarin beide problemen aan bod komen, zie Van Deth, 1983.
3. Het vergelijken van beide effecten is nodig omdat deze niet noodzakelijk met elkaar samenhangen. Als het effect van de ene dimensie op stemgedrag sterker wordt, hoeft dit niet te betekenen dat het effect van de andere dimensie op stemgedrag zwakker wordt. De oorzaak hiervan kan namelijk ook liggen bij een hele reeks van andere factoren, zoals een verminderd effect van de populariteit van de lijsttrekkers op stemgedrag (Irwin c.s., 1987).
4. De beide andere achtergrondvariabelen van Middendorp, te weten opleiding en leeftijd, bleken ook bij ons in alle vier de onderzochte jaren vrijwel uitsluitend indirect van invloed op stemgedrag. Omdat onze interesse niet naar de paden tussen deze variabelen uitgaat maar slechts naar de (gecontroleerde) effecten van links-rechts en libertair-autoritair, hebben we opleiding en leeftijd niet in de analyse opgenomen.
5. Dit omdat onze interesse slechts uitgaat naar de totale (dus directe én indirecte) effecten van links-rechts en libertair-autoritair op stemgedrag.
6. De trends die men in cohorttabellen waarneemt, kan men gewoonlijk op een drietal wijzen uitleggen: als leeftijds-, periode- en cohorteffecten. In tegenstelling tot de schijn die cohortanalyses nogal eens wekken, kan men deze effecten op basis van alleen de analysetechniek niet geheel van elkaar onderscheiden omdat alle drie de effecten worden vastgesteld met behulp van variabelen die direct zijn afgeleid van een en dezelfde variabele, te weten leeftijd of geboortjaar (Glenn, 1977). We kunnen dus de door ons voorgestelde rol van postmaterialisme bij stemgedrag niet bewijzen, wel aannemelijk maken.

7. De gebruikte gegevens zijn oorspronkelijk verzameld voor de Nationale Kiezers Onderzoeken 1977, 1981, 1982 en 1986 in opdracht van de interuniversitaire werkgroep Nationaal Kiezersonderzoek. Hieraan is in de loop der jaren meegewerkt door A.Th.J. Eggen, C. van der Eijk, G.A. Irwin, M.J. Koopman, S.M.J. Koopman, B. Niemöller, J. Verhoef en C.J. Wiebrens. De oorspronkelijke onderzoekers dragen echter geen verantwoordelijkheid voor de analyses of de interpretaties in deze publikatie. De data worden gedistribueerd door het Steinmetzarchief, Amsterdam.
8. Het aantal cases binnen de leeftijdscategorieën varieert tussen 174 en 352.
9. In tabel 2 ontbreken gegevens over de cohorten die vanaf 1982 aan verkiezingen deelnamen omdat de aantallen cases binnen die cohorten te gering zijn om zinvolle uitspraken over effecten op stemgedrag te kunnen doen. Het aantal cases binnen deze cohorten schommelt namelijk tussen de 8 en 38 cases. De celvullingen voor cohort 1: $N > 55$, voor cohort 2,3,4: $N > 173$, en voor cohort 5: $N > 100$.
10. We hebben desondanks een poging gedaan om het model te toetsen op de 'eenvoudige' manier zoals in paragraaf 4 beschreven. Dit leverde echter geen enkel interpreteerbaar resultaat op.

Literatuur

- Deth, J.W. van (1983). Ranking the ratings: The case of materialist and post-materialist value orientations, *Political Methodology*, 4, 407-431.
- Deth, J.W. van (1984). *Politieke waarden. Een onderzoek naar politieke waardenoriëntaties in de periode 1970 tot en met 1982*. CT press, Amsterdam.
- Eijk, C. van der & B. Niemöller (1986). Links/rechts, postmaterialisme en stemgedrag, *Mens en Maatschappij*, 3, 251-269.
- Flanagan, S.C. (1982). Changing values in advanced industrial societies, *Comparative Political Studies*, 4, 403-444.
- Flanagan, S.C. & Inglehart, R. (1987). Value change in industrial societies, *American Political Science Review*, 4, 1289-1319.
- Glenn, N.D. (1977). *Cohort analysis*, Sage Publications, Beverly Hills, London.
- Heunks, F. (1988). *Activisme en politieke waarden 1974-1985*, paper voor de Vlaams-Nederlandse Studiedagen voor Sociologen en Antropologen. Antwerpen, april.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*, Princeton University Press, New Jersey.
- Inglehart, R. (1983). Traditionelle politische Trennungslinien und die Entwicklung der neuen Politik in Westlichen Gesellschaften, *Politische Vierteljahresschrift*, 2, 139-165.
- Irwin, G.A., Eijk, C. van der, Holsteyn, J.M. van & B. Niemöller (1987). Verzuiling, issues, kandidaten en ideologie in de verkiezingen van 1986, *Acta Politica*, 2, 129-179.
- Klingemann, H.D. (1982). Fakten oder Programmatik? *Politische Vierteljahresschrift*, 2, 214-224.
- Knutsen, O. (1988). The impact of structural and ideological party cleavages in West European democracies: A comparative empirical analysis, *British Journal of Political Science*, 3, 223-352.
- Middendorp, C.P. (1989). De betekenis van Links-Rechts zelfplaatsing en haar effect op stemgedrag, *Mens en Maatschappij*, 1, 66-79.
- Snippenburg, L.B. van & P. Hendriks Vettehen (1990). Jongeren op weg naar volwassenheid: differentieële veranderingen in hun politieke, culturele en economische waarden sinds de jaren zeventig, *Sociale Wetenschappen*, 1.